

Л. О. Чорна, канд. іст. наук
ORCID ID: 0000-0001-7142-4597
e-mail: chorna_ludmyla2019@ukr.net
Шевченківський національний заповідник, Канів

ФЕНОМЕН ТАРАСА ШЕВЧЕНКА У СПРИЙНЯТТІ ЗАРУБІЖНОЮ ГРОМАДСЬКІСТЮ В ЮВІЛЕЙНІ 1961–1964 РОКИ

Розкриваються особливості сприйняття творчого спадку Тараса Шевченка радянським шевченкознавством та зарубіжною громадськістю у ювілейні 1961–1964 роки. Підкреслюється прагнення радянської влади доказати світовій громадськості, що українці живуть у "сім'ї вольній, новій", такій, про яку мріяв Тарас Шевченко. Відзначено вплив комуністичної ідеології на оцінку радянської дійсності в Україні частиною української діаспори та країн "соціалістичного табору". На прикладі неприйняття землі із могили Тараса Шевченка для поміщення її у пам'ятник поету у Вашингтоні, взяту від офіційної влади, показано відношення національно свідомої частини української діаспори до радянської влади. Підкреслено всесвітнє значення творчості Тараса Шевченка.

Ключові слова: ювілейні 1961–1964 роки, могила Тараса Шевченка, "хрущовська відлига", пам'ятник Тарасу Шевченку у Вашингтоні.

Початок 1960-х років багатий на історичні події. XX з'їзд КПРС, розвінчавши культ Сталіна, вселив надію, як усередині країни, так і на міжнародному рівні, на позитивні зміни. Період "хрущовської відлиги" збігся із відзначенням ювілеїв Тараса Шевченка, які стали визначними культурними подіями у світовому масштабі. Завдяки активній діяльності радянської дипломатії, Всесвітня Рада Миру у листопаді 1960 р. прийняла постанову про відзначення 100-річчя з дня смерті українського генія (1961 р.). А у грудні 1962 р. на XII сесії Генеральної Конференції ЮНЕСКО було включено 150-річчя від дня народження Тараса Шевченка до списку видатних подій та осіб 1964 року, які рекомендовано відзначати в усьому світі, хоча це суперечило практиці, за якою вшановувалися на такому рівні

лише круглі дати (із поділом на 100). Це рішення підтримала і Всесвітня рада Миру у 1963 р.

У зазначений період у трактуванні феномену Тараса Шевченка можна виокремити декілька тенденцій: офіційне шевченкознавство СРСР та країн "соціалістичного табору", сприйняття молодим поколінням українських патріотів (шістдесятників), зарубіжної громадськості. У свою чергу – за кордоном творча спадщина Кобзаря, її вплив на українців оцінювався по різному навіть серед української діаспори. У ювілейні роки ще більше загострилася "битва за Шевченка", яка відбувалася як на теренах України, так і за рубежем. Необхідно зазначити, що термін "битва за Шевченка" з'явився ще у перші роки радянської влади, зважаючи на ту вагу, яку займав Тарас Шевченко в українців. Зокрема, 1925 року, в Харкові, під такою назвою вийшла брошура Володимира Коряка [10]. Пізніше цю тезу розвинув Е. О. Шабльовський у виданні "Пролетарська революція і Шевченко" (1932 р.). Автор писав: «Отже, боротьба за Шевченка є на сьогодні справа великої політичної ваги: з одного боку, Шевченка беруть дедалі ширші маси трудящих, а з другого – все нахабніше намагаються зробити Шевченка "своїм" ідейним прибічником куркульсько-поміщицької "самостійної України", пани з табору українських націоналістів... Боротьба в період розгорнутого соціалістичного наступу нечувано розгортається» [18, с. 13].

Сприйняття творчого спадку Тараса Шевченка дослідники розглядають у різних площинах. Зокрема, аналізується вплив певної ідеології на створення культу Тараса Шевченка у різні історичні періоди. Генезі образу Тараса Шевченка присвятив своє дослідження Юрій Андрухович, який відзначав, що в кінці XIX – на початку XX ст., завдяки українським діячам культури (Кулішу, Франку, Грушевському, Єфремову), склався культ Тараса Шевченка, велич якого полягала в тому, що він є "духовим батьком нації, єдиним, незрівнянним і недосяжним" [1]. Дослідник визначає основні напрямки трактування феномену Тараса Шевченка: комуністичний (образ "сім'ї великої, вольної, нової" із "Заповіту" характеризується як "передчуття сім'ї народів Радянського Союзу"), націоналістичний (подається як поетова

візія майбутньої єдиної соборної Української держави), християнський (у своїй вірі рухаючись у бік персоналістського протестантизму), атеїстичний (різке неприйняття Шевченком усього, що пов'язане з церквою та церковниками), дисидентський (приклад індивідуальної боротьби самотнього ідеаліста з тоталітарним режимом), анархічний (його нетерпимість до умовностей /станових, звичаєвих, ритуальних / не має меж) [1].

Для розуміння сприйняття феномену Тараса Шевченка у світовому масштабі є потреба охарактеризувати і "офіційне шевченкознавство" на теренах Радянського Союзу, оскільки комуністична ідеологія мала вплив на деякі закордонні громадські об'єднання українців. У цьому сенсі цікавим є дослідження Соломії Павличко: "Моделі шевченкознавства в радянській і нерадянській літературі", де авторка, починаючи від 1920-х рр., показує зміни у характеристиці творчості Тараса Шевченка відповідно до комуністичної ідеології [10]. З історичного погляду тему трактування образу Шевченка протягом радянського часу і за рубежом розкриває Володимир Литвин у статті "Образи Великого Кобзаря в українській інтелектуальній історії" [8].

Саме у ювілейні роки активізується "битва за Шевченка" між двома ідеологічними таборами, тому цікавими для висвітлення заявленої теми є дослідження Олександра Реєнта, який робить короткий огляд формування образу Шевченка у радянській інтерпретації, описує особливості відзначення ювілеїв Тараса Шевченка, коротко зупинившись і 150-річчі від дня народження [11, с. 14].

Використанню творчої спадщини Шевченка у ювілейні роки присвячена стаття Олени Романенко: "Зняти ювілейну позолоту: три магістралі сучасної шевченкіани". Однак, дослідниця зупиняється лише на відзначенні в СРСР ювілеїв з дня народження Тараса Шевченка (1914, 1939, 1964 рр.), називає їх "формою привласнення Шевченкової спадщини", "ритуальною формою", справедливо відзначаючи, що влада завжди намагалася використати Шевченківські роковини на свою користь [12]. Поза увагою О. Романенко залишаються ювілейні дати від дня смерті поета, які теж відзначалися на міжнародному, державному і громадському рівнях.

Мета нашого дослідження: показати особливості трактування духовної спадщини Тараса Шевченка міжнародною спільнотою у період відзначення його ювілеїв 1961–1964 років, намагання радянської влади вплинути на думку світової громадськості стосовно побудови в Україні "сім'ї вольної, нової".

Об'єкт дослідження – відзначення ювілеїв Тараса Шевченка на початку 1960-х років, предмет – сприйняття зарубіжною громадськістю феномену Тараса Шевченка.

Методологія наукового дослідження базується на принципах системності та об'єктивності; використані методи аналізу, індукції та історизму. У цій статті зібрано та узагальнено фактологічний матеріал. Джерельною базою дослідження є матеріали, передані до наукового архіву Шевченківського національного заповідника академіком Петром Тимофійовичем Троньком, який був безпосереднім учасником підготовки і проведення ювілейних вшанувань Кобзаря. Такі ж матеріали опрацьовувалися автором і у Центральному державному архіві громадських об'єднань України. Зарубіжні відвідувачі залишали записи до книг вражень музею, деякі з них публікувалися у місцевій пресі. Виступи на ювілейних заходах представників іноземних делегацій публікувала республіканська, обласна та місцева преса, пізніше вони були акумульовані у підсумковому виданні "Всенародна шана" [3], яке підготувала до друку редакційна колегія під головуванням М. П. Бажана. Окремі записи іноземних відвідувачів у Книгах вражень музею представлені у збірнику "Із книги народної шани", підготовленому співробітниками заповідника. Однак, у виданнях, здійснених в СРСР, поміщався матеріал, лояльний до радянської влади.

Для розкриття теми цікавими є видання, здійснені українськими об'єднаннями у США (у тогочасних україномовних виданнях – ЗСА /З'єднаних Стейтів Америки/) й Канаді, які містять узагальнюючий матеріал, статистичні дані про хід відзначення ювілейних дат, водночас подаються статті, які уособлюють розуміння творчого та філософського спадку Тараса Шевченка певною категорією громадян. Так, зокрема, у 1961 р. у серії "Бібліотека націологічної літератури" вийшла брошура Віктора Доманицького "Тарас Шевченко", де, поруч із

біографічними даними, Тарас Шевченко позиціонувався як націстворець українського народу, національний ідеолог і етнополітик, "пророк визволення поневолених народів і світової боротьби з російським імперіалізмом" [5, с. 5], показувалося, як російський імперіалізм вів боротьбу із ідеями Тараса Шевченка. У цьому ж році вийшла брошура "Тарас Г. Шевченко. Пророк України" зі статтями окремих авторів. Зокрема, подано коротку, але ємну характеристика "Заповіту" Кобзаря знаним шевченкознавцем Леонідом Білецьким, який вважав, що "Це перший вірш, що так сильно й радикально поставив проблему визволитись з-під московського ярма". Науковець висловлював думку, що Тарас Шевченко цим віршем, замикаючи збірку поезій "Трьох літ", "Промовив останнє своє слово, зробив той справжній і єдиноможливий висновок із тих великих творів цієї збірки, в яких боротьбу із насильником заповідав, як неминучу" [15, с. 11]. Стаття Л. Білецького важлива в тому плані, що саме зміст "Заповіту" комуністична влада інтерпретувала по-своєму, доказуючи, що народ український уже вільний і щасливий.

Необхідно віддати належне організаторській діяльності радянської влади. З метою популяризації творчості Тараса Шевченка було виготовлено українською, російською, англійською, німецькою, французькою та мовами "країн соціалістичного табору" фотовиставку про життя і творчість українського генія і розіслано у 112 країн світу [3, с. 9]. Діяли республіканський і всесоюзний ювілейні комітети, видавалися твори українського поета, здійснювався їх переклад іноземними мовами, йому відкривалися пам'ятники, іменем Тараса Шевченка називалися вулиці, освітні установи у радянських республіках. Ювілейні дати надихнули митців на створення п'єс, оперних і балетних творів. Вийшли художні та документальні фільми на шевченківську тематику, проводилися республіканські та регіональні мистецькі виставки. Важливою подією стало встановлення Республіканської премії імені Т. Г. Шевченка для щорічного відзначення найкращих митців та літераторів.

Уже на рівні підготовки до ювілеїв виявилось різне сприйняття феномену Тараса Шевченка в СРСР і, умовно кажучи, у "західному світі". Це продемонструвала історія із замовленням

шевченкознавчої статті у 1961 р. для видання "Кур'єр ЮНЕСКО". Стаття авторства відомого радянського науковця Євгена Кирилюка була опублікована лише у російському виданні журналу. У виданнях іншими мовами редактор відмовився її друкувати, мотивуючи тим, що вона "дуже академічна, суха і не розрахована на зарубіжного читача, який ще не достатньо знайомий із Шевченком" [17, с. 356]. Статтю для французького, англійського, іспанського та арабського видань написала англійська дослідниця Полін Бентлі, яка охарактеризувала Тараса Шевченка як "апостола свободи", усе життя якого "відбивало страждання його рідної країни і незгасне бажання його народу стати вільним" [17, с. 356].

Під час ювілейних років поетичні рядки Тараса Шевченка: "В сім'ї вольній, новій" були узяті на озброєння радянською пропагандою. Заявлялося, що таке суспільство уже побудовано і "на оновленій радянській землі безсмертна, вічно жива спадщина великого поета служить справі торжества добра і справедливості, активно допомагає будівництву комуністичного суспільства" [3, с. 12].

На урочистому Шевченківському вечорі, що відбувся у Києві у 1961 р. зі вступним словом виступив голова урядового республіканського шевченківського комітету поет М. Бажан. Він охарактеризував Шевченка як "...мужнього борця проти кривди й неправди, проти рабства, проти національного і соціального гноблення, проти приниження людської гідності і честі" [3, с. 30]. При цьому необхідно зазначити, що слово "національний" в радянській Україні радо вживалося, коли мова йшла про інші країни: "Шевченкове слово сяє і тим народам, які нині ще борються за своє соціальне і національне визволення, які сприймають Шевченкові поезії як бойовий заклик до боротьби проти колоніалізму, проти гнобителів, убивць і зрадників визвольного руху народів", – говорив у своїй промові Микола Бажан [3, с. 30]. На завершення – данина совітській пропаганді – таврування "буржуазних націоналістів", "безродних космополітів" [3, с. 5], "націоналістичних недобитків" [3, с. 31].

Зразком офіційного ставлення влади до творчості Тараса Шевченка є виступ 21 травня 1961 р. на Тарасовій горі Голови

Ради Міністрів Української РСР В. В. Щербицького. Його промова була наскрізь проникнута комуністичною ідеологією, в якій заявлялося, що "в роки розвинутого будівництва комунізму, наш народ знаходить живий відгук своїм думам і почуттям у безсмертних співучих рядках шевченківської поезії, які кличуть до нових подвигів" [3, с. 61]. Щербицький стверджував, що суспільство, про яке мріяв Шевченко, уже побудоване в СРСР: "... все те, чому присвятив себе Тарас Григорович Шевченко, про що віками мріяли кращі представники людства, успішно перетворюється у життя у нашій країні" [3, с. 61].

Під вплив комуністичної пропаганди підпадали деякі українські закордонні об'єднання лівого спрямування. В цьому плані показовими є виступи зарубіжних гостей 29–30 травня 1964 р. на Міжнародному форумі діячів культури і науки учених-славістів, літераторів і перекладачів із 43 країн світу, які побували у Києві, Каневі та на батьківщині Тараса Шевченка. Напевно, сюди запрошували тих науковців, що лояльно ставилися до радянської влади. Подібними по своїй суті є вислови представників соціалістичного табору, які йшли у фарватері радянського шевченкознавства, що було під пресом комуністичної ідеології. Їх виступи розбавлялися лише якимись специфічними особливостями кожної країни.

Від панегіриків радянської влади відрізняється виступ голови Спілки письменників Польської Народної Республіки Ярослава Івашкевича, дитинство якого пройшло в Україні, і яку покинув у 1918 р. Неоднозначно сприймається його вислів: "Скільки спільних сторінок історії, скільки спільних невіршених завдань єднають польський і український народи!... Ми дивимось на Шевченка і на його творчість як на пролог, пролог світлих нових днів" [3, с. 331]. Необхідно відзначити, що його батько, Болеслав Івашкевич, був учасником польського Січневого повстання 1863 р., яке спалахнуло задля відновлення державності Польщі, звільнення з-під гніту царської Росії. Болеслав був відрахований із Київського університету, де навчався. На нашу думку, Ярослав Івашкевич мав на меті саме справжню державність Польщі і Україні, кажучи про "спільні невіршені завдання".

Звичайно, у кожного з доповідачів-іноземців було своє суб'єктивне бачення, але їх об'єднувала спільна теза: народність поета, зв'язок його з українською землею, всесвітнє значення творчого спадку Тараса Шевченка.

Зокрема, італійський письменник, генеральний секретар європейської співдружності письменників Джакарло Вігореллі відзначав актуальність творчості Тараса Шевченка, що він – "не музейний поет", не "переборений часом" за 150 років. Промовець вважав, що "своєю боротьбою, своїми ідеями Шевченко був попереду свого часу, передбачав майбутнє..." [3, с. 334].

Гвідо Пйовене, італійський письменник, відзначав, що "в творчості Шевченка черпають сили і приклад поети всіх тих народів, які зараз борються за свою свободу. Їх поезії схожі на Шевченкові, бо творчість Шевченка вічна, безсмертна" [3, с. 356].

Говорячи про Тараса Шевченка як борця за волю, водночас звертали увагу і на його людські якості. "Це – добра, пряма, далекоглядна, рішуча людина. Це людина кришталевої чистоти. Він не тільки закликає до свободи, демократії й революції, він – сам боротьба. Він не тільки говорить, Він – кулак, гострий спис. Він – голос народу. Він – втілення мрії людини про щастя", – так охарактеризував українського генія французький поет Ежен Гійєвік, який перший здійснив переклад творів Тараса Шевченка французькою мовою [3, с. 356–357].

Про вплив на деяку частину української діаспори комуністичної пропаганди засвідчив виступ Голови крайового виконавчого комітету Товариства об'єднаних українських канадців Михайла Короля. Виступаючи 21 травня 1961 р. біля могили Тараса Шевченка у Каневі, він, насамперед сказав: "Батьку, твої мрії на твоїй любимій Україні здійснились!". Його промова, звичайно, була цікава тим, що змальовувала значення творчості Тараса Шевченка для українців на чужині. Михайло Король говорив про важливе значення, яке мали твори Тараса Шевченка для емігрантів: «Завжди і всюди, в найглухішій ізоляції, при найтяжчій роботі, з нашими людьми був нерозлучний "Кобзар" Тараса Шевченка – єдина школа, уся наука, уся розрада і уся надія. Великий Кобзар учив їх учитися, боротися і організовуватись» [3, с. 69].

Як і в 1961 р., у ювілейний 1964 рік, до України прибув представник від Товариства об'єднаних українських канадців, на цей раз – Петро Кравчук. Прикметно, що, підтримуючи дружбу із радянською Україною, критикуючи "націоналістів" з-поміж української діаспори, водночас Петро Кравчук робив висловлювання, на які було "табу" українцям у радянській країні: «Його [Шевченка – Ч. Л.] революційне слово допомагало нам боротися з (...) національною дискримінацією. Він збуджував у нас національну свідомість: його "Кобзар" завжди нагадував нам, чий ми сини, яких батьків ми діти і за що закуті...»; "Творчість поета надихає нас у боротьбі за свою національну і людську гідність, за краще життя, за мир і дружбу народів" [3, с. 364].

В той же час, як зазначав Іван Дзюба в аналітичній праці "Інтернаціоналізм чи русифікація" (1965 р.) у радянському суспільстві атрибут "національний", щодо українства, вперто застосовувався тільки до підметів на зразок "пережитки" (які треба випекти), "перегородки" (які треба зламати) [4, с. 81]. За визначенням науковця, український народ перебував "під мовною блокадою" [4, с. 168]. Особливо активно йшла русифікація міст: «...українець (який усвідомлює себе українцем) почуває себе в місті в Україні як на чужині, "на нашій, не своїй землі" (слова Шевченка)», – писав І. Дзюба [4 с. 207].

До ювілеїв Тараса Шевченка активно готувалися українські громадські організації у Канаді і США: у періодиці друкувалися матеріали на шевченківську тематику, видавалися твори Кобзаря. 1961 року вийшла збірка матеріалів накладом і друком Видавничої Спілки Тризуб (Манітоба, Канада): "З життя і творчості Тараса Шевченка, видано для відмічення сотих роковин смерти поета. 1861–1961". Тут було поміщені матеріали, які публікувалися у Шевченківському Альманахові "Український Голос" протягом 1961 року. Своєрідним вступом до неї стала стаття Степана Волинця "Шевченко – опікунчий дух нації" [7, с. 1]. Автор образно характеризує Шевченка як «...Царя-Духа, що стоїть на сторожі нації і стоятиме так довго, аж його діти "на ворога стануть"». Автор відзначав, що велике значення творчого спадку Кобзаря проти асиміляції українського народу у боротьбі з русифікацією [7, с. 1]. Шевченкознавець підкреслював, що

"...московський окупант, закрившись димовою заслоною, високопарних фраз про рівність, братерство, свободу, в рафінований спосіб проводить свою русифікаційну політику" [7, с. 1–2]. С. Волинець вважав, що укази проти українства в СРСР є продовженням русифікаторських указів царської політики.

У цьому ж збірнику у статті доктора Миколи Шлемкевича слово Шевченка порівнюється із біблійним, про яке сказано в Євангеліє про Бога-Слова: "...На початку було Слово, і Слово було у Бога, і Бог було Слово, і Слово було у Бога, і Бог було Слово...І ним усе було, і без нього нічого не було, що було. Так і на початку нової української історії було слово Шевченка. І ним усе було, і без нього нічого не було, що було в українському світі після нього" [7, с. 11]. М. Шлемкевич відзначав, що кожен соціальний стан, кожна політична сила не могла існувати, не посиляючись на Шевченка: "Як побожний покликається на Святе письмо, так усі сили покликалися на Шевченка". Тому український поет по черзі і одночасно буває республіканцем і монархістом, гетьманцем, соціалістом, радикалом і традиціоналістом, націоналістом і інтернаціоналістом [7, с. 11].

Автор підкреслював, що більшовики, не маючи нічого, щоб протиставити Шевченку, змушені були "підставляти народові фальшивого Шевченка" [7, с. 12].

Вагомість постаті Тараса Шевченка проявилася, коли до його 150-річчя від дня народження українці вирішили поставити пам'ятник поету у столиці США Вашингтоні. Про бажання мати пам'ятник Кобзарю на американській землі висловлювалися українці ще у кінці XIX ст., коли у 1898 р. було створене перше Товариство імені Шевченка в Пенсильванії [19, с. 10]. Йшли роки, а справу так і не було вирішено. Про цю ідею знову заговорили напередодні 100-річчя від дня смерті Тараса Шевченка. 23 червня 1956 р. у газеті "Свобода" вийшла стаття Івана Дубровського "За пам'ятник Т. Г. Шевченкові у Вашингтоні" [19, с. 10]. Це був довгий процес, який потребує окремого опису.

Справою побудови пам'ятника у Вашингтоні займався Український Конгресовий Комітет Америки (УККА) під керівництвом Лева Добрянського. Було засновано Комітет по

побудові пам'ятника Шевченку, який очолили: президент Головної ради товариств імені Шевченка професор, мовознавець, політичний діяч на еміграції Роман Смаль-Стоцький, президент Української вільної академії у США, відомий мовознавець, професор Гарвардського та Колумбійського університетів Юрій Шевельов та Лев Добрянський, президент УККА, професор Джорджтаунського університету.

Пізніше Антін Драган, редактор газети "Свобода" (США) видав книгу, в якій детально, застосовуючи документи, тогочасні газетні публікації описав перипетії процесу побудови пам'ятника [6]. Необхідно підкреслити, що для того, щоб постав пам'ятник Тарасу Шевченку у Вашингтоні, необхідно було переконати Сенат, що український поет достойний такої честі. Сенатором Джевінсом 19 лютого 1958 р. була озвучена "Спільна резолюція", яка коротко знайомила із життям та творчістю Тараса Шевченка. Документ відзначав, що "Тарас Шевченко був співцем свободи" [19, с. 13]. Відзначалося, що його творчий спадок мав вплив на подальший історичний розвиток України: "Це Шевченкова поезія в 1917 році одушевила український рух на незалежність і підбадьорювала Українську Народну Республіку в її розпачливій боротьбі без сторонньої допомоги в обороні проти агресії російських комуністів" [19, с. 14]. Далі вказувалося, що, навіть під совіцькою окупацією, слово Шевченка продовжувало надихати українських патріотів на боротьбу за визволення. Відповідне рішення прийняла і Палата репрезентантів. 31 серпня 1960 р. Сенат схвалив резолюцію, яка дозволяла поставити пам'ятник Тарасу Шевченку у Вашингтоні. А 2 вересня 1960 р. резолюцію Сенату підписав президент Двайт Ейзенхауер. Таким чином цей документ набув статусу закону [19, с. 16].

На створення пам'ятника здавали кошти українці США, для цього організаторами був розроблений спеціальний "Заклик у справі збірки фондів на будову пам'ятника Тарасові Шевченкові у Вашингтоні", де обґрунтовувалося світове значення творчої спадщини Тараса Шевченка, вказувалося і на те, як використовується ім'я українського генія комуністичною пропагандою: "Вони намагаються з найбільшого українського національного поета зробити передвісника комуністичної московської диктатури (...) Московські

комуністи і їхні наємники в Україні не можуть ніяк погодитись із тим, що у столиці Америки має стати пам'ятник Т. Шевченка (...) Неправдою та моральним розбоєм вони намагаються дискредитувати саму ідею побудови..." [9, с. 5].

В період побудови пам'ятника відбувалася ідеологічна боротьба між Радянським Союзом та Комітетом побудови пам'ятника. Спочатку, щоб запобігти наданню дозволу Конгресу США на встановлення, публікувалися у газеті "The Washington Post" статті, у яких звинувачували Тараса Шевченка в антигуманістичних висловах, доказували, що він недостойний такої честі. Ці публікації були ініційовані російською діаспорою, за якою вгадувалися справжні замовники з СРСР. З іншої сторони, було звернення "радянських діячів культури" з пропозицією "доєднатися" до побудови пам'ятника. У цей вир ідеологічної боротьби потрапив і Платон Стасюк, касир Комітету по побудові пам'ятника Шевченку. Він не цікавився політикою і, будучи як турист в Україні, захотів привезти з могили Тараса Шевченка землю для символічного умонтування її у пам'ятник поету. З великими труднощами Стасюку вдалося добитися дозволу змінити заздалегідь затверджений маршрут і потрапити у Канів. Пізніше, за те, що він звертався за дозволом до офіційних органів, йому закидали "співпрацю із ворогом". Платон Стасюк, щоб реабілітувати себе, донести правду землякам про цю історію, видав своїм коштом дві брошури, де описав у деталях "справу про неприйнятну землю із могили Шевченка" [13; 14]. Землю із могили Тараса Шевченка було взято іншу, без офіційного дозволу радянської влади. В такому разі Платон Стасюк вважав своїм обов'язком повернути землю в руки тієї працівниці музею Тараса Шевченка, у якої раніше її отримав. Свою позицію він характеризував таким чином: "Земля з Кобзарєвої могили була й буде ЗАВЖДИ священною землею, так само, як українська земля є й буде українською землею в кожній ситуації і при всіх обставинах.

Американський українець, що, ступивши по десятиліттях розлуки на українську землю, припадає до неї й цілує її чи то устами, чи то натхненним любов'ю поглядом, не питає нікого, хто на тій землі має – приятель чи ворог (...), він не шукає на ній сліду

ворожого чобота. Це для нього його рідна українська земля, що не сталося б з нею..." [13, с. 47].

Однак, ця історія показала, що людина не може бути "поза політикою", зокрема у годину, коли українська нація всіляко принижувалася і знищувалася. Дослідниця Валентина Хархун визначає дві лінії у сприйнятті Тараса Шевченка: "Перша передбачає непідробне щиролюдське вболівання за Шевченка, за його долю й долю України, намагання знайти "свого" Шевченка, близького й дорогого, співрозмовника й повірника, а відтак – знайти й самого себе. Друга лінія пов'язана з утвердженням тієї чи тієї ідеології" [16, с. 3].

Платон Стасюк належав саме до першої категорії шанувальників Тараса Шевченка, яким було притаманне "щиролюдське вшанування Тараса Шевченка".

27 червня 1964 року відбулося урочисте відкриття пам'ятника Тарасу Шевченку у Вашингтоні.

Про вагомість цієї події свідчить те, що до неї були причетні чотири американські президенти: Гаррі Трумен, 33-й президент США, деякий час був головою Почесного Комітету Пам'ятника Шевченкові. Для встановлення пам'ятника необхідна була згода Конгресу. Дуайт Ейзенхауер, 34-ий президент, підписав схвалений Конгресом Публічний Закон 86-749 про дозвіл на спорудження пам'ятника Тарасу Шевченку, а згодом перший виступив на його урочистому відкритті з промовою. Сприяв реалізації будівництва пам'ятника 35-ий Президент США Джон Кеннеді, який, з нагоди дедикації (урочистого відведення місця) площі для відкриття пам'ятника українському генію у Вашингтоні 21 вересня 1963 р. надіслав вітального листа, де зазначалося, що великого українського поета вшановують "...за його багатий вклад в культуру не тільки України, яку він так дуже любив і так промовисто описував, але і культуру світу. Його творчість є благородною частиною нашої історичної спадщини" [6, с. 14].

Полотнище із пам'ятника знімав 34-ий Президент США Дуайт Ейзенхауер. Про цю подію так описує журналіст Антін Драган: «"Як умру, то поховайте мене на могилі..." співав хор і співали люди, і багатьом ввижалася тоді Чернеча Гора в Каневі над Дніпром, на якій український народ поховав свого найбільшого

Сина. "Поховайте та вставайте, кайдани порвіте..." продовжувалася пісня-заповіт і здавалося, що тоді вище піднеслися та бадьоріше замаяли на вітрі сотні прапорів, між ними і бойові прапори колишніх Українських Армій, що вели до бою за здійснення цього Шевченківського заповіту. "І мене в сім'ї великій, в сім'ї вольній, новій, не забудьте пом'янути не злим, тихим словом" – кінчилася пісня-заповіт, а в очах тисячів блесіли і котились по лиці сльози невимовного зворушення, невимовної радості, що Вашингтон діждався Шевченка, та невимовного жалю і туги, що Україна все ще дожидає "свого Вашингтона з новим і праведним законом"» [6, с. 17; 20]. На відкритті пам'ятника Дуайт Ейзенхауер сказав: "Цей день настав, і ви прийшли тисячами з усіх частин Сполучених Штатів Америки; ви прийшли з Канади, з Латинської Америки і Європи та навіть далекої Австралії, щоб вшанувати пам'ять поета, який так промовисто висловив немирущу рішучість людини боротися за волю та її незгасаючу віру в кінцеву перемогу (...).

Він герой волі не тільки для себе самого. Коли він говорив про українську незалежність від російського колоніального правління, він ставив під загрозу свою власну волю (...).

Сьогодні такий самий зразок життя існує в Радянському Союзі та в усіх поневолених країнах. Де тільки при владі є комунізм, там нав'язується контроль думки, вислову і насправді кожної фази людського існування, яку держава забажає опанувати (...).

Відкриваючи цей пам'ятник великому українському Поетові ХІХ ст., ми заохочуємо сьогоднішніх поетів в Україні, в Східній Європі, в усьому світі включати в їхні вірші прагнення людства до волі, до самовислову, до національної незалежності та до волі для всіх людей" [6, с. 25–27].

Президент висловив думку, що, якби Шевченко жив сьогодні, то був би у перших лавах цього великого змагання.

36-ий Президент США Ліндон Джонсон направив спеціальне послання з нагоди вмурування до підніжжя монумента Пропам'ятної грамоти – звернення до нащадків, яке відбувалося уже після відкриття пам'ятника. У посланні Ліндона Джонсона підкреслювалося, що Тарас Шевченко цілком заслуговує на почесі, якими його оточують, адже він "...був більше, як

українець, – він був державним мужем і громадянином світу. Він був більше, як поетом, – він був хоробрим войовником за права і волю людей. Він уживав віршів для ведення рішучого бою за волю. Його поезія була з народу й для народу. Вона подавала надію тим, що впадали в розпач, і спонукувала до дії тих, що інакше були б зрезигновано погоджувались на рабство" [6, с. 15].

Ліндон Джонсон сказав, що вплив Тарасового слова був такий великий, що його слова знаходили читача і любов далеко поза кордонами його рідної країни.

Пізніше Президент Ліндон Джонсон ще раз привітав організаторів будівництва пам'ятника Тарасу Шевченку, де говорилося про світове значення творчості українського поета: про те, що, дивлячись на пам'ятник українському поету, пригадується його відданість ідеалам людських прав та рівноправності людства. Президент наголошував, що ще "...існують кайдани невільництва, що не дозволяють людям втішатися своїми правами і своїми вольностями всюди в світі" [6, с. 15].

Отже, Тарас Шевченко сприймався як поборник волі усіх знедолених народів, відзначалося вселюдське, світове значення його творчості, виділялися його гуманістичні ідеї.

Висновки. Ключем до розуміння феномену Тараса Шевченка стала його поезія "Як умру, то поховайте" ("Заповіт"). Потрібно було просто відповісти на питання: про чию "кров ворожу" писав Тарас Шевченко, чи дійсно українці живуть в омріяній поетом "сім'ї вольній, новій".

У Радянському Союзі комуністична пропаганда, яка посилилась у ювілейні роки, стверджувала, що таке "вільне" суспільство побудоване. Тарас Шевченко трактувався як революціонер-демократ, націтворчі ідеї його або перекручувалися, або замовчувалися. У фарватері цієї ідеології йшли дослідники творчості Шевченка союзних республік та "соціалістичного табору". Ця пропаганда впливала і на частину української діаспори (зокрема, в Канаді) та на літературознавців Європейських країн.

Значна частина української діаспори у США негативно сприймала радянську дійсність, справедливо вважаючи, що українці в СРСР знаходяться у підневільному стані, а їхня рідна мова та культура знищується. Зокрема, в українських виданнях

зазначалося, що "Большевизм і Шевченко – це дві протилежності, і тільки брехнею, розрахованою на наївних, тільки замилюванням ока непоінформованих може бути все те, що комуністи пишуть і роблять нібито в пошану Шевченка" [6, с. 111].

Ця позиція впливала на ставлення американського суспільства та його керівництва до Тараса Шевченка, про що засвідчило відкриття українському генію пам'ятника у столиці США Вашингтоні.

В цілому, відзначення ювілеїв Тараса Шевченка у 1961 та 1964 рр. не лише сприяли популяризації його творчого спадку, але ще раз привернули увагу до становища українців у СРСР.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрухович Юрій. Диявол ховається в сирі. Вибрані спроби 1999–2005 рр. К.: Часопис "Критика", 2007. 318 с.: <https://coollib.com/b/450040-yuriy-andruhovich-diyavol-hovayetsya-v-siri/read> (дата звернення 15.03.2023)

2. Батькові Тарасові – Батько Союз. Свобода. Українська Національна Асоціація. Джерсі Сіті. Нью Йорк. 192 с. To our Patron – Ukrainian National Association. Svoboda. Jersey City – New York. 192.

3. Всенародна шана: відзначення сторіччя з дня смерті та 150-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка / редкол.: М. П. Бажан (голова) та ін. ; упоряд.: В. С. Бородін, В. М. Булат, С. І. Кобеляцький, Л. Ф. Кодацька, Ф. П. Погребенник, С. Д. Попель ; вступ. ст. П. Тронько. К.: Наук. думка, 1967. 512 с.

4. Дзюба І. Інтернаціоналізм чи русифікація? К.: Вид. дім "Кисво-Могилянська акад.", 2005. 336 с.

5. Доманицький Віктор. Тарас Шевченко. 1961. (Синтетично-націологічні студії його життя й творчості). Бібліотека націологічної літератури. Випуск 2. Чікаго – Іллінойс: Українська Видавнича Спілка в Чікаго, 1961. Накладом автора. 117 с.

6. Драган Антін. Шевченко у Вашингтоні. До історії пам'ятника Кобзареві України у столиці Америки. Джерсі Сіті – Нью-Йорк: В-во Українського Народного Союзу "Свобода", 1984. 138 с.

7. 3 життя і творчості Тараса Шевченка. Видано для відмічення сотих роковин смерті поета. 1861–1961 Накладом і друком Видавничої Спілки Тризуб, Манітоба, Канада. 159 с. http://irbisnbuv.gov.ua/cgibin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=00001518

8. Литвин Володимир. Образи Великого Кобзаря в українській інтелектуальній історії. Голос України. 7 березня 2014. № 44.

9. Memorial Book. Пропам'ятна книга. Taras Shevchenko, Тарас Шевченко. 150: Washington, D.C. : Shevchenko Memorial Committee of America, 1964. 128 с. (укр. та англ. мовами).

10. Павличко Соломія. Моделі шевченкознавства в радянській і не радянській літературі – інші есе та дослідження. https://ukrlit.net/info/theory_1/85.html (дата звернення 21.03.2023).

11. Ресент О. Тарас Шевченко в українському національному відродженні: історія ювілеїв. *Краєзнавча Шевченкіана України. Матеріали XIII Всеукраїнської історико-краєзнавчої конференції, присвяченої 200-річчю від дня народження Т. Г. Шевченка*, м. Канів, 24–25 жовтня 2014 / за заг. ред О. П. Ресента. К., 2014. С. 7–16.

12. Романенко Олена. Зняти ювілейну позолоту: три магістралі сучасної шевченкіани. *Літакцент*. 10. 03. 2020. <http://litakcent.com/2020/03/10/znyati-yuvileynu-pozolotu-tri-magistrali-suchasnoyi-shevchenkiani/> (дата звернення 26.11.2021).

13. Стасюк Платон. Як це справді було? Справа неприйнятої землі з шевченкової могили. Нью-Йорк, накладом автора. 1963. 62 с.

14. Стасюк Платон. На чисту воду. Друга дія історії неприйнятої землі з шевченкової могили. Нью-Йорк, накладом автора. 1965. 95 с.

15. Тарас Шевченко. Пророк України. 1814–1861–1961. Бібліотека "Вільного слова", ч. 6. Торонто, Канада: видавництво "Вільне слово", 1961. 32 с.

16. Хархун Валентина. "Нам треба голосу Тараса..." Культ Кобзаря в радянській поезії. *Слово і Час*. 2014, № 4. С. 3–18.

17. Чорна Л. Світло і тіні міжнародного відзначення ювілеїв Тараса Шевченка у 1961–1964 роках. *Тарас Шевченко і європейська культура: Збірник праць Міжнародної тридцять третьої наукової Шевченківської конференції* (20–22 квітня 1999 року). Київ–Черкаси: Брама, 2001. 368 с.

18. Шабльовський Є. С. Пролетарська революція і Шевченко. НДІ ім. Т. Шевченка, Київська філія. Харків : Література і мистецтво, 1932. 195 с.

19. Ювілейний Календар-альманах Українського Народного Союзу на рік 1964 у 150-річчя народження Тараса Шевченка. Джерзі Сіті–Нью-Йорк: Видавництво "Свобода", 224.

REFERENCES

1. Andrukhovych Yurii. Dyiavol khovaietsia v syri. Vybrani sproby 1999–2005 rr. K.: Chasopys "Krytyka", 2007. 318 s. <https://coollib.com/b/450040-yuriy-andruhovich-diyavol-hovayetsya-v-siri/read> (in Ukrainian)

2. Batkovi Tarasovi – Batko Soiuz. Svoboda. Ukrainska Natsionalna Asotsiatsiia. Dzherzi Siti. Niu York. 192 s. To our Patron – Ukrainian National Association. Svoboda. Jersey City – New York. 192. (in Ukrainian)

3. Vsenarodna shana: vidznachennia storichchia z dnia smerti ta 150-richchia z dnia narodzhennia T. H. Shevchenka / redkol.: M. P. Bazhan (holova) ta in.; uporiad.: V. S. Borodin, V. M. Bulat, S. I. Kobeliatskyi, L. F. Kodatska, F. P. Pohrebennyk, S. D. Popel; vstup. st. P. Tronko. K.: Nauk. dumka, 1967. – 512 s. : il., portr. (in Ukrainian)

4. Dziuba I. Internatsionalizm chy rusyfikatsiia? K.: Vyd. dim "Kyievo-Mohylianska akad.", 2005. 336 s. (in Ukrainian)

5. Domanytskyi Viktor. Taras Shevchenko. 1961. (Syntetychno – natsiolohichni studii yoho zhyttia y tvorchosti). Biblioteka natsiolohichnoi literatury. Vypusk 2.

Chikaho – Illinois: Ukrainska Vydavnycha Spilka v Chikaho, 1961. Nakladom avtora. 117 s. (in Ukrainian)

6. Drahan Antin. Shevchenko u Vashinhтони. Do istorii pamiatnyka Kobzarevi Ukrainy u stolytsi Ameryky. Dzherzi Siti – Niu York: V-vo Ukrainskoho Narodnoho Soiuzu "Svoboda", 1984. 138 s. (in Ukrainian)

7. Z zhyttia i tvorchosti Tarasa Shevchenka. vydano dlia vidmichennia sotykh rokovyn smerty poeta. 1861-1961 Nakladom i drukom Vydavnychoi Spilky Tryzub, Manitoba, Kanada. 159 s. http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi_bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=00001518 (in Ukrainian)

8. Lytvyn Volodymyr. Obrazy Velykoho Kobzaria v ukrainskii intelektualnii istorii. *Holos Ukrainy*. 7 bereznia 2014. № 44. (in Ukrainian)

9. Memorial Book. Propamiatna knyha. Taras Shevchenko, Taras Shevchenko. 150: Washington, D.C. : Shevchenko Memorial Committee of America, 1964. 128 s. (ukr. ta anhл. movamy)

10. Pavlychko Solomiia. Modeli shevchenkoznavstva v radianskii i neradianskii literaturi – inshi ese ta doslidzhennia. https://ukrlit.net/info/theory_1/85.html (in Ukrainian)

11. Reient O. Taras Shevchenko v ukrainskomu natsionalnomu vidrodzhenni: istoriia yuvileiv. *Kraieznavcha Shevchenkiana Ukrainy. Materialy KhIII Vseukrainskoi istoryko-kraieznavchoi konferentsii, prysviachenoi 200-richchiiu vid dnia narodzhennia T. H. Shevchenka*, m. Kaniv, 24–25 zhovtnia 2014 /za zah. red O.P. Reienta. Kyiv: 2014. S. 7–16. (in Ukrainian)

12. Romanenko Olena. Zniaty yuvileinu pozolotu: try mahistrali suchasnoi shevchenkiany. *Litaktsent*. 10. 03. 2020. <http://litakcent.com/2020/03/10/znyati-yuvileynu-pozolotu-tri-magistrali-suchasnoyi-shevchenkiani/> (in Ukrainian)

13. Stasiuk Platon. Yak tse spravdi bulo? Sprava nepryiniatoi zemli z shevchenkovoii mohyly. Niu-York, Nakladom avtora. 1963. 62 c. (in Ukrainian)

14. Stasiuk Platon. Na chystu vodu. Druha diia istorii nepryiniatoi zemli z shevchenkovoii mohyly. Niu-York, Nakladom avtora. 1965. 95 c. (in Ukrainian)

15. Taras Shevchenko. Prorok Ukrainy. 1814–1861–1961. Biblioteka "Vilnoho slova", ch. 6. Toronto, Kanada: vydavnytstvo "Vilne slovo", 1961. 32 s. (in Ukrainian)

16. Kharkhun Valentyna. "Nam treba holosu Tarasa..." Kult Kobzaria v radianskii poezii. *Slovo i Chas*. 2014, № 4. S. 3–18. (in Ukrainian)

17. Chorna L. Svitlo i tini mizhnarodnoho vidnazhennia yuvileiv Tarasa Shevchenka u 1961–1964 rokakh. *Taras Shevchenko i yevropeiska kultura: Zbirnyk prats Mizhnarodnoi trydtsiat tretioi naukovoii Shevchenkivskoi konferentsii* (20–22 kvitnia 1999 roku). Kyiv–Cherkasy: Brama, 2001. 368 s. (in Ukrainian)

18. Shablovskiy Ye. S. Proletarska revoliutsiia i Shevchenko.; NDI im. T. Shevchenka, Kyivska filiiia. Kharkiv: Literatura i mystetstvo, 1932. 195 s. (in Ukrainian)

19. Iuvileinyi Kalendar-almanakh Ukrainskoho Narodnoho Soiuzu na rik 1964 u 150-richchia narodzhennia Tarasa Shevchenka. Dzherzi Syti–Niu-York: Vydavnytstvo "Svoboda", 224 (in Ukrainian)

Стаття надійшла до редакції 17.04.23

L. O. Chorna, PhD (Hist.)
ORCID ID: 0000-0001-7142-4597
e-mail: chorna_ludmyla2019@ukr.net
Head of the research department
Shevchenko National Reserve, Kaniv

TARAS SHEVCHENKO'S PHENOMENON IN RECEPTION AMONG THE FOREIGN PUBLIC DURING THE JUBILEE YEARS OF 1961–1964

During the early 1960s, Soviet diplomacy actively promoted the celebration of Taras Shevchenko's anniversaries at an international level. In November 1960, the World Peace Council passed a resolution commemorating the 100th anniversary of the Ukrainian genius' death (in 1961). Later, in December 1962, the 150th anniversary of Shevchenko's birth was included in the list of outstanding events and persons of 1964 by the XII session of the UNESCO General Conference. This decision was supported by the World Peace Council in 1963, which led to an increased interest in Taras Shevchenko's creative legacy from the world public.

During this period, different interpretations of Taras Shevchenko emerged, including the official Shevchenko studies of the USSR and the "socialist camp" countries, the perception of Ukrainian patriots (in the sixties) by the younger generation, and the foreign public. Even among the Ukrainian diaspora, there were varying assessments of Shevchenko's creative legacy and its impact. The jubilee years intensified the "battle for Shevchenko", both in Ukraine and abroad.

The article highlights the Soviet authorities' desire to prove to the world that Ukrainians lived in a "free, new family" as envisioned by Taras Shevchenko. The impact of communist ideology on the assessment of Soviet reality in Ukraine by a part of the Ukrainian diaspora and the "socialist camp" countries is also noted. For example, the rejection of earth from Taras Shevchenko's grave to place it in the poet's monument in Washington illustrates the nationally conscious part of the Ukrainian diaspora's attitude towards Soviet reality. Finally, the article emphasizes the worldwide significance of Taras Shevchenko's work.

Keywords: *jubilee years 1961–64, grave of Taras Shevchenko, "Khrushchev Thaw", monument of Taras Shevchenko in Washington.*